

Nekaj ugotovitev o glasovnih značilnostih vulgarnolatinskih predlog za starejše latinizme in romanizme v slovenščini

Agata Šega (Ljubljana)

IZVLEČEK: V prispevku avtorica na podlagi preučevanja substitutov za latinske glasove v besedah, ki pripadajo najstarejši plasti slovenskih latinizmov in romanizmov, poizkuša ugotoviti morebitne glasovne posebnosti govorjene latinščine na območju vzhodnih Alp in severnega Jadrana.

ABSTRACT: This article analyzes substitutes for Latin sounds in words belonging to the oldest layer of Latinisms and Romanisms in Slovene in order to identify possible special phonetic features of Latin as spoken in the Eastern Alps and Northern Adriatic.

1. Predmet in cilj raziskave

Do ugotovitev, ki jih podajamo v tem prispevku, smo prišli na podlagi preučevanja glasovnih značilnosti besednega fonda, zbranega v zadnjih letih v okviru dela za doktorsko disertacijo o starejših latinizmi in romanizmi v slovenščini. Med tovrstne izposojenke v slovenskem jeziku prištevamo besede, za katere se da utemeljeno sklepati, da so bile prevzete pred koncem alpskoslovanskega obdobja, se pravi nekako do 11. stoletja. Pri tem smo se omejili le na besede, ki imajo za predlogo vulgarno latinske oziroma romanske apelative, zato so krajevna in osebna imena izključena.¹ Število takih izposojenk je v slovenščini zelo omejeno: gre pravzaprav samo za kakih 130 besed. Na osnovi tega besednega fonda lahko ugotavljamo, s katerimi glasovi je alpska slovanščina substituirala tuje glasove, kakšne rezultate so dali v kasnejšem slovenskem glasovnem razvoju in v kolikšni meri se substitucijska pravila, ki se jih da razbrati iz glasovne podobe obdelanega besednega gradiva, ujemajo s tistimi, ki so bila postavljena na podlagi preučevanja toponimov in antroponimov, starejših izposojenk iz drugih jezikov in starejših latinizmov oziroma romanizmov v drugih slovanskih jezikih. V pričujočem prispevku bomo skušali razmišljati o glasovnih značilnostih vulgarnolatinskih oziroma romanskih predlog, iz katerih so bile naše izposojenke prevzete. Zlasti pa nas bodo zanimala

¹ S tem mislimo predvsem na substratna krajevna imena, kot so *Soča*, *Ptuj*, *Celje* in mnoga druga, pa tudi na imensko gradivo, kot so npr. imena svetnikov (*Jurij* in podobna).

morebitna odstopanja od običajnega romanskega glasovnega razvoja, saj bi ravno ta morda lahko pričala o za vulgarno latinščino oziroma protoromanščino na območju vzhodnih Alp in severnega Jadrana značilnem razvoju.² Vendar moramo pri tem že na začetku opozoriti na nekatere omejitve, zaradi katerih na podlagi analize zbranega fonda ne smemo delati prenatrjenih sklepov.

2. Problemi

2.1. Omejen pomen izposojenk

Na prvem mestu je treba upoštevati dejstvo, da je ciljni jezik v procesu izposoje podal glas iz izhodiščnega jezika s tistim glasom, ki mu je bil v njegovem fonološkem sistemu najbližji. Substitut se včasih sicer sklada z ustreznim glasom v izhodiščnem jeziku, včasih pa se glasovno vendar ne ujema popolnoma, preprosto zato, ker jezik, ki si besedo izposoja, takega glasu ne pozna. Zgrešeno bi bilo torej sklepati o glasovni podobi določenega glasu v katerem koli jeziku izključno na podlagi preučevanja substitutov tega glasu v drugih jezikih. Oziroma, kot opozarja Radosav Bošković v prvem delu svoje primerjalne slovnice slovanskih jezikov, ki je posvečen fonetiki "... pozajmice, same za sebe uzete, nisu pouzdan materijal za određivanje prirode glasova na osnovu onoga što one pokazuju ..." (Bošković, 1977, 42).

2.2. Substitucijske nepravilnosti

Druga težava, s katero se srečujemo, je možnost nepravilnega fonetičnega razvoja. Nanjo je v zvezi s predсловanskim substratom v slovenskem jezikovnem fondu France Bezljaj opozarjal že v svojem delu *Eseji o slovenskem jeziku* iz leta 1967. Tam pravi, da bi po starejših merilih "smeli upoštevati samo takšne besede, pri katerih bi mogli nedvomno dokazati glasoslovno normalen prehod v alpsko slovanščino na prelomu med 7. in 8. st. Tuje kratko *-u-* mora dati *-v-*, dolgo *-u-* pa *-y-* itd. Toda takšnih vzornih primerov ni veliko." (Bezljaj, 1967, 96). Do tega je prišlo lahko po njegovem mnenju tudi zato, ker se je beseda "... na določenem področju že zelo zgodaj čutila izolirano." (ibid., 142). Domnevamo lahko, da je bila možnost za to pri izposojenkah še toliko večja.

Podobno mnenje o odstopanjih od normalnega glasovnega razvoja kot Bezljaj je zapisal tudi hrvaški jezikoslovec Pavao Tekavčić v svoji oceni Vinjevega dela *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva* (1987, 168), kjer poudarja, da mora etimolog dati prednost vsebini pred izrazno ravnijo, se pravi, da so fonetična pravila pogosto drugotnega pomena. Z njihovo pomočjo se, kot trdi, ne da pojasniti

² Take teorije so se v preteklosti že oblikovale. Tako je Eberhard Kranzmayer (prim. Kranzmayer 1939, zlasti str. 112) na podlagi substitucije začetnega vlat. *k-* *s h-* sklepal o obstoju posebnega govora, celo jezika, ki ga je poimenoval "severovzhodna romanščina" (*das Nordostromanische*) in kjer naj bi bil imel začetni *k-* drugačno glasovno vrednost kot drugod. Težava je v tem, da je Kranzmayerju primanjkovalo zanesljivih primerov za tako substitucijo v neposredni izposoji, če izvzamemo starejši romanizem *hlače* ← CALCEA "Strumpf" (REW 1495), pa še tam ni izključena možnost vpliva druge, domače osnove z enakim pomenom, kot je menil že Skok (prim. ERHSJ 1, 670).

primerov, ko je prišlo do nepravilnega razvoja iz semantičnih razlogov. Vendar pa hrvaški romanist kljub temu upravičeno opozarja, da je bil ne glede na stopnjo afektivnosti, ki je botrovala nepravilnemu fonetičnemu razvoju, in ne glede na to, kako močno rezultat odstopa od normalnega, na začetku vendarle potreben neki sprožitveni dejavnik. Po njegovem do nobene spremembe, pa naj bo še tako nenavadna in osamljena, ne more priti na popolnoma arbitraren način. Vsaka sprememba mora imeti vzrok, obstajati mora torej nekakšen začetni impulz, da do nje sploh pride. Težava, s katero se srečujemo pri analizi zbranega besedja, je seveda v tem, da je dejavnike, ki so botrovali odstopanju od substitucijskih pravil, za tako oddaljeno obdobje izredno težko določiti.

V nekaterih primerih pa je to vsaj v določeni meri vendarle mogoče. Tak primer bi bila slovenska izposojenka *jegulja*, pri kateri se iz glasovne podobe da sklepati, da ni mogla biti prevzeta iz nekega vulgarnolatinskega oziroma romanskega refleksa za klasično latinsko ANGUILLA "Aal" (REW 461), ampak iz izhodiščne oblike z metatezo *ANGULLIA, ki pa je ne pozna noben romanski jezik. Slovenska in ostale južnoslovanske izposojenke bi tako predstavljale edini dokaz o njenem obstoju. Ob tem se seveda zastavlja vprašanje, kako je do metateze pri tej besedi sploh prišlo. Nanj pa ni tako težko odgovoriti, če nam je znano, da je zlogovna metateza neredko lahko tudi posledica jezikovnega tabuja. Zakaj naj bi v tem primeru prišlo do pojavov, povezanih z jezikovnim tabujem, ni težko ugotoviti: pri imenih kač in tudi kači podobnih rib so tabuistične nepravilnosti zelo pogoste³. Vendar se pri besedi *jegulja* pojavlja še en substitucijski problem: glas *e*, ki ga najdemo na mestu vulgarnolatinske skupine *a + nosni konzonant*, je lahko nastal le iz praslovanskega nosnega *e*, ne pa iz nosnega *q*, ki je običajni substitut za tako skupino in ki je dal običajno v slovenščini *o* kakor v *škodla* ← SCANDULA (REW 7652). Tudi protetični *j*- pred diftongom *a+N* po mnenju strokovnjakov ni mogoč (Shevelov 1964, 241). Lahko bi torej suponirali izposojijo iz neke vulgarnolatinske variante *ENGULLIA, iz katere tudi res izhaja Marc Greenberg (2000, 70). To pa se vendarle zdi razmeroma drzno, saj bi v tem primeru pričakovali reflekske iz *ENGULLIA ali pa vsaj iz *ENGULLIA še na kakem drugem območju Romanije, vendar jih slovarji ne navajajo. Zelo zanimivo je ob tem dejstvo, da lahko med našimi starimi romanizmi najdemo še en primer substitucije te skupine z nosnim *e*, to je *medrija* "ograda za koze ali ovce" ← MANDRA "Herde" (REW 5290), kar bi se moralo po pravilu torej glisati **mōdrija* > **modrija*. Ali bi potemtakem lahko predpostavljali kot izhodišče za izposojijo tudi v tem primeru neko domnevno obliko *MENDRA, ki v romanskih refleksih ravno tako ni potrjena? Ali bi lahko celo govorili o prehodu *an* v *en* kot posebni značilnosti vulgarne latinščine tega območja? Na žalost imamo na voljo samo dva primera, medtem ko se druge izposojenke vedejo "normalno", tako da

³ V zvezi s tem lahko omenimo še nekaj, pri čemer pa ne gre za fonetiko in tudi ne za izhodiščni, ampak za ciljni jezik: ni izključeno, da je bil jezikovni tabu sploh motiv za izposojijo te besede v slovanske jezike, saj so evfemizmi pogosto tujke kot posledica naivnega verovanja, da demoni ne razumejo tujih jezikov. To pa ni tako brez povezave z našo temo, kot bi se zdelo na prvi pogled. Metateza v romanski obliki in raba tujke v slovanski sta sicer dva popolnoma različna mehanizma, ki pa imata oba enak cilj: narediti besedo neprepoznavno za temne sile.

končnih sklepov seveda ni mogoče potegniti. Res je zapiranje vokalov za nosnimi konzonanti splošna značilnost romanskih jezikov, še zlasti romunščine.⁴ Seveda pa ne moremo zatrdno vedeti, ali je do spremembe res prišlo že v izhodiščnih oblikah in ali ne gre preprosto za to, da je bil ob izposoji teh besed tuji skupini *an* v alpskoslovanskem vokalnem sistemu ejevski nosnik glasovno bliže od ojevskega. Še zlasti te možnosti ni mogoče docela izključiti, ker Shevelov (1964, 329–330) izrecno poudarja odprtost nosnega *ε* in s tem v zvezi navaja nekaj primerov substitucije tuje skupine "a + nosni konzontan" z nosnim *ε* v stari cerkveni slovanščini.⁵ Še posebej ob tem opozarja na zapisa *vuafa* za *vaše* in *raba* za *rabe* v tožilniku množine moškega spola iz Brižinskih spomenikov (II 110 in 111), ki po njegovem nedvomno pričata o odprtosti nosnega *ε*.⁶ Seveda obstajajo vsaj za ta dva zapisa tudi druge razlage⁷, vendar se zdi zaradi navedenega kljub temu prenačljeno sklepati na obstoj protoromanskih različic *ENGULLIA ali *MENDRA.

Seveda pa stvari niso vedno tako zavite v temo kakor v navedenih dveh primerih in marsikateri nepravilni razvoj se da lažje pojasniti. Vzemimo na primer slovensko *kum*: to je po Bezljaju (ESSJ II, 109) izposojeno iz COMMATER (REW 2082), po Snoju (SES 283) pa iz neke skupne osnove, nastale na podlagi kombinacije osnov COMMATER in COMPATER (REW 2096). Kakorkoli že, do neregularnega krajšanja, katerega rezultat je nedvomno ta splošnoslovanska izposojenka, je gotovo prišlo šele v slovanskih jezikih. V romanskih refleksi namreč pojav v taki obliki ni potrjen, čeprav je v nekaterih od njih prišlo do nepravilnega razvoja, tudi do izpada nekaterih glasov. Še pomembneje je, da je v slovanskih jezikih očitno obstajala in ponekod še obstaja neokrajšana oblika, potrjena v cs. *kmóter*, st. polj. *komotra*, češ. *kmótr*, dol. luž. *kmotš*. Drugod, namreč v vseh južnoslovanskih jezikih, ruščini in ukrajinščini je potrjeno le *kum*, kar pa ne pomeni, da neokrajšana oblika ni nikoli obstajala, še zlasti ker je očitno predstavljala osnovo tudi za romunski slavizem *cumătru*, *cumătră*.⁸ Jezikoslovci na splošno ugotavljajo, da nazivi krstnih botrov v najrazličnejših jezikih izkazujejo neredno redukcijo.⁹ Nekateri to pripisujejo pogostosti¹⁰, kar gotovo drži, vendar po našem mnenju ta ni toliko posledica rabe v pomenu "boter" kot član sorodstva, ampak predvsem proklitične rabe v pomenu "kmet, sosed" za klicanje in nagovarjanje znanih oseb, sovaščanov, itd., do česar prihaja zlasti v povezavi z osebnim imenom. To trditev potrjuje zanimivo dejstvo, da do vzporednega pojava prihaja še v enem starejšem romanizmu z enakim pomenom, a z neprimerno bolj omejenim arealom: hrvaška narečna beseda *sutla*,

⁴ Tam se zaprejo do najmanjše stopnje zaprtosti (Lausberg 1956, §230).

⁵ Tako *Aleksędrovu* kot dajalnik ednine v *Codex Marianus* in *Kęsnętinj gradъ* za Konstantinopol v *Codex Suprasliensis* (Shevelov, ibid.).

⁶ Sicer najdemo v Brižinskih spomenikih za *ε* dvainvajsetkrat zapis *e* in enkrat *en*.

⁷ Prim. mnenje Rudolfa Kolariča v Pogačnik 1968, 23, ki potrjuje mnenje starejših avtorjev, da gre za napako zaradi prepisovanja iz neke starejše predloge; o obstoju predloge razmišlja tudi Igor Grdina v najnovejši izdaji *Brižinskih spomenikov* (prim. Dolinar – Faganel 2004, 26–27).

⁸ Prim. REW 2082.

⁹ Podrobneje o tem v Mańczak, 1975.

¹⁰ Tega mnenja je tudi Mańczak, ibid.

izposojena iz *sanctula*, pomanjševalnice ženskega spola od *sanctus* (REW 7569), se namreč v kombinaciji z osebnim imenom uporablja tudi v skrajšani obliki, torej *sla Mare* namesto *sutla Mare*.¹¹ Obstoj neokrajšanih slovanskih oblik iz naše predloge in neredno krajšanje še ene stare izposojenke z istim pomenom pa poleg tega govori tudi proti izvajanju *sla. kum* in sorodnega iz turško-tatarske osnove *kuma* "priležnica, služabnica".¹²

2.3. Nezanosljive etimologije

Tretje, kar moramo poudariti, ko govorimo o starejših latinizmih oziroma romanizmih v slovenščini, je nemajhno število besed, ki jih med tovrstne izposojenke lahko prištevamo le z zadržki, tj. da je bilo zanje podanih več etimoloških predlogov in da na podlagi podatkov, ki so na voljo, ni mogoče dokončno sklepati o njihovem izvoru. Nekaj je tudi takih besed, pri katerih se moramo upravičeno spraševati o trenutno veljavnih etimologijah. Tako nismo mogli upoštevati narečnega zahodnega *žrdana* "karželj, Amanita caesarea" z variantami, kar je Bezljaj uvrščal med starejše romanizme in predlagal vlat. izhodišče *CAESARETANUS, izpeljanko iz lat. CAESAR.¹³ Ne le, da je to po substitucijskih pravilih nemogoče – imena gob so navsezadnje pogosto tabuizirana in zato podvržena glasovnim spremembam evfemistične narave –, proti govori tudi popolna odsotnost romanskih refleksov iz *CAESARETANUS, kakršnih koli drugih izpeljank in celo same izhodiščne oblike CAESAR v romanskih refleksih, če seveda izvzamemo mnogo kasnejše latinizme.¹⁴

2.4. Pomanjkanje primerov

Na koncu naj opozorimo še na eno nevšečnost, s katero se srečujemo: zlasti pri nekaterih glasovih je število zanesljivih primerov izposoje v obravnavanem obdobju tako majhno, da bi bilo kakršno koli sklepanje na tej podlagi nedopustno. V takih primerih smo se morali zateči k podatkom, pridobljenim izven obravnavanega besednega fonda, saj k sreči ponujajo krajevna imena nekoliko več materiala za substitucijo nekaterih glasov. Za vulgarnolatinski zaprti naglašeni *o*, ki je v zgodaj prevzetih toponimih zastopan z alpskoslovanskim *y* > sln. *i*, v našem materialu najdemo le verjetno nekoliko mlajši substitut *u*.¹⁵ Določeni substituti se sploh pojavijo samo po enkrat. Tako je pri *kmet* ← COMES, -ITE "Begleiter, Graf" (REW 2058) izvajanje *ɔ* iz vulg. lat. naglašenega odprtega *ɔ*¹⁶ glasoslovno sicer še sprejemljivo, čeprav je pri tem glasu na splošno na voljo zelo malo substitucijskih primerov; ni pa seveda najti nobene druge starejše izposojenke, ki bi kazala na substitucijo nenaglašene kratkega vlat. *i* s sla. naglašnim *e*. Pri

¹¹ Beseda je zabeležena na Rabu in Krku, raba, o kateri govorimo, pa je znana na Krku (ERHSJ III, 366).

¹² Prvi jo zgolj omenja Miklošič (EWSS 154–55), to mnenje pa je nazadnje zagovarjal Rocchi, 1990, 141–43.

¹³ Bezljaj 1967, 95; ESSJ I, 232 (geslo *jordana*).

¹⁴ Snój v zadnjem zvezku ESSJ (IV, 479) Bezljajevo izhodišče potrjuje, vendar je beseda po njegovem prevzeta prek furlanščine.

¹⁵ Primeri so navedeni spodaj, v odstavku 3.2.5.

¹⁶ Iz klasičnolat. naglašene *ō*.

takih besedah poskušajo etimologi včasih s kakim alternativnim predlogom. Tako Skok domneva, da je *kmet* izpeljano iz *kъmetija*¹⁷, kar naj bi bilo po njegovem izposojeno iz srednjelat. oblike COMETIA z dodatnim pomenskim vplivom lat. glagola COMMITTERE. Seveda pa je takim predlogom vedno možno tudi ugovarjati.¹⁸

3. Ugotovitve

Zaradi večkrat težko razložljivih odstopanj od substitucijskih pravil, premajhnega števila primerov in dvomov o izvoru nekaterih besed dokončnih sklepov torej ne moremo podati. Kaj se da potemtakem na podlagi obravnavanega besednega fonda sploh ugotoviti o glasovni vrednosti posameznih vulgarnolatinskih glasov v času prvih stikov s slovanskimi priseljenci? Pokazalo se je, da so glasovne značilnosti latinskih predlog za naše izposojenke znane tudi vsem romanskim jezikom ali vsaj večini, samo za eno od njih lahko rečemo, da je intenzivneje izražena le na ožjem območju prevzema.

3.1. Konzonantizem

3.1.1. Palatalizacija

Do palatalizacije, se pravi do artikulacijskih sprememb, ki prizadenejo velare in dentale pred *j* in velare pred prednjimi vokali, pride v večini romanskih jezikov, njeni rezultati pa se kažejo tudi v obravnavani plasti izposojenk. Opozoriti moramo, da so vzporedni pojavi delovali tako v praslovanščini kakor tudi v vulgarni latinščini, zato se jezikoslovci pravzaprav še vedno niso zanesljivo opredelili, ali so bili velari palatalizirani že v romanski predlogi do take stopnje, da so se ob prevzemu le substituirali z domačimi glasovi, ki so nastali s prvo in drugo slovansko palatalizacijo in z jotacijo, ali pa so slovanski substituti rezultat slovanskega jezikovnega razvoja. V zvezi s tem je bilo že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja prelitega precej črnila, zlasti iz peres Petra Skoka, Frana Ramovša, Frana Šturma in drugih¹⁹. Nekateri jezikoslovci menijo, da so velari pred prednjimi vokali v romanskih predlogah doživeli 2. slovansko palatalizacijo, do katere je sicer prišlo le pred *ě*.²⁰ Ta razlaga

¹⁷ Ta oblika je znana, kot ugotavlja, le v slovenščini in kajkavščini, torej na področju, kjer je razširjen tudi pomen "agricola, homo rusticus".

¹⁸ Težava pri Skokovi razlagi je v tem, da se v doslej znanih srednjeveških dokumentih *cometia* med poimenovanji za kmetijo v naših krajih sploh ne pojavlja (prim. Kos 1985, zlasti strani 221-222), pa tudi njena popolna odsotnost – ne glede na pomen – v slovarju srednjeveške latinščine na območju nekdanje Jugoslavije (LL-MAI) je verjetno vredna pozornosti.

¹⁹ Od daljših prispevkov prim. zlasti Skok 1926 in 1929, Ramovš 1927 in Šturm 1927 (za staro fazo izposoje predvsem strani 45–48).

²⁰ "It (namreč 2. palatalizacija; op. A.Š.) is also found in a few loan words with velars followed by front vowels other than *ě*. The assumption is that these words entered Sl while

pa je lahko pravilna le, če dopustimo možnost, da so se glasovi v besedah tujega izvora razvijali drugače kot v domačih, kar je vendarle problematično. Če gledamo na stvari z romanističnega vidika, se dajo namreč različni substituti pojasniti z dejstvom, da je romanska palatalizacija velarnih zapornikov pred palatalnimi vokali dala različne rezultate na različnih področjih, in z domnevo, da so jih Slovani pač substituirali s tistimi glasovi, ki so jim bili v njihovem jeziku najbližji. Ni izključeno, da je bil v oblikah, ki so bile prevzete iz različnih vulgarnolatinskih govorov v različnih obdobjih, velarni zapornik palataliziran na različne načine in do različnih stopenj in naši predniki so ga glede na to substituirali bodisi z rezultati prve, bodisi z rezultati druge palatalizacije, v nekaterih primerih pa celo z velari. Seveda bi bilo za dokončno rešitev problema potrebno skrajno poglobljeno pretehtati vse starejše in mlajše substitute za romanske velare pred palatalnimi vokali v luči novejših – tudi romanističnih – spoznanj, kar bi zahtevalo samostojno razpravo. Pri dokončnem razreševanju tega vprašanja pa si z apelativi ne moremo kaj dosti pomagati: utemeljeno lahko sklepamo, da so se nekatere besede razširile zelo daleč od področja prevzema, pri čemer je treba žal ugotoviti, da si areala marsikatero od njih morda nikoli ne bomo mogli pojasniti. Več snovi za natančnejše preučevanje tega pojava nam sicer ponujajo krajevna imena²¹, nekaj primerov pa najdemo vendarle tudi med našimi apelativi. Tako *češnja* iz CERASEA "Kirsche" (REW 1823) in *cer* iz CERUS "Zerreiche" (REW 1838) potrjujeta, da lahko pričakujemo različne rezultate tudi v zelo starih izposojenkah, saj sta bili ti dve besedi prevzeti tako zgodaj, da sta splošno slovanski. Z različnimi substituti se srečamo včasih celo, kadar obstaja več starih izposojenk iz iste latinske predloge. Tukaj velja omeniti poleg za romaniste že kar sloviti toponimov *Čedad* in *Cavtat* (oboje iz CIVITAS, -ATE "Stadt", REW 1959), vsaj še predlogo ACIALE "Stahl" (REW 103), ki je ravno tako dala v slovenščini dvojne rezultate: vzh. štaj. *ocel* "jeklo" in gor. *cêl* "orodje" na eni strani in ptujsko *čêl* "jeklen" na drugi.²² Dogaja se tudi, da substituti kažejo na odsotnost palatalizacije tam, kjer bi jo sicer pričakovali, zato je treba za take primere poiskati drugačno razlago: slovensko *bisága* očitno ni bilo prevzeto iz BISACCIA "Quersack" (REW 1121), ampak iz neke suponirane romanske različice **bisaca*.²³

3.1.2. Sonorizacija

Pri konzonantizmu lahko omenimo še sonorizacijo medvokalnih konzonantov, ki se pojavlja v vseh zahodnoromanskih jezikih. O tem pojavu, ki ga slovenščina ne pozna, pričajo le nekatere od obravnavanih izposojenk, npr. FOCACEA "eine Art Kuchen" (REW 3396) → *pogáča*, RUBETUM "Brombeergebüsch" → *robída* (REW 7407), GALLETA "Eimer" (REW 3656) → *golída*, SCUTELLA "Schüssel" (REW 7756) → *skléda*, medtem ko druge kažejo na izposojeno iz oblik z

the second palatalization of velars was in operation, and became involved in the trend." (Shevelov 1964, 294; podobno Lamprecht 1987, 46).

²¹ Prim. Bidwell 1961, 122-124.

²² Prim. Plet. I, 81, 82, 97, 756; ESSJ I, 77, in II, 239.

²³ Tu opažamo zelo zgodnjo poenostavitev geminate, očitno še pred romansko sonorizacijo medvokalnih zapornikov, ki jo postavljamo v drugo polovico 4. stoletja.

ohranjenim nezvenečim konzontanom, npr. PIPER "Pfeffer" (REW 6521) → *pôper*, RUTA "Raute" (REW 7470) → *rúta*²⁴, LACTUCA "Lattich" (REW 4833) → *ločika*, PARRICATU(M)²⁵ → *prekát*.

3.1.3. Druge konzontanne spremembe

Poenostavljanje geminat je seveda mlajše od sonorizacije medvokalnih konzontanov, kot potrjujeta CUPPA "Becher" (REW 2409) → *kupa* in SACCUS "Sack" (REW 7489) → *sák*. Obravnavane izposojenke pričajo tudi o nekaterih drugih konzontanah spremembah, npr. o prehodih *v > b* kot v CAVEA "Höhlung; Vogelkäfig; Korb" (REW 1789) → *gájba*, *b- > v-* kot v VINCA (iz ž. spola prid. VINCUS "biegsam", REW 9242) > *béka* in *k- > g-* kot v CAVEA > rom. *gabia* → *gájba* ali rom. **cardass*²⁶ → *gradáš/e/*). O treh primerih substitucije začetnega *p-* z *b-* težko povemo kaj določnejšega: prvi je rom. **plania*²⁷ → *blanja*, kjer gre verjetno za istroromanski in furlanski prehod *p-* v *b-*, tj. da je sprememba nastala že v predlogi. V primeru besede *breskev* ← PERSICA "Pfersich" (REW 6427) gre verjetno za vpliv druge izposojenke, namreč *broskev*, ki je stara splošnoslovska izposojenka iz lat. BRASSICA "Kohl" (REW 1278), torej je do spremembe prišlo šele po izposoji. Tretji primer take substitucije je *bek* "ognjišče; trd kamen v kuhanem apnu", ki ga Bezljaj razlaga takole: iz latinskega FOCUS "Feuer" (REW 3400) naj bi bila beseda najprej izposojena v ilirščino, ki glasu *f* ne pozna in ga substituirala z *b*, od tod pa naj bi bila prevzeta v lokalno vulgarno latinščino z drugačnim pomenom kakor običajni refleks iste latinske osnove. To pa pomeni, da bi šlo pravzaprav za posredno izposojenko. Do prehoda *p > b*, kot vse kaže, torej ni prišlo v vseh primerih niti iz istega vzroka niti v istem od obeh jezikov izposoje, zato teh primerov kljub enakim rezultatom ne kaže povezovati med seboj. Latinska konzontančna kupina *-ns-* se je seveda že pred prevzemom asimilirala, zato imamo različna rezultata za MENSA "Tisch" (REW 5497) → *míza* in MENTA "Minze" (REW 5504) → *méta*. Substitucija *s č* v besedi LACTUCA "Lattich" (REW 4833) → *ločika* bi kazala na prevzem skupine *-kt-* v vsaj do določene stopnje palatalizirani obliki.

3.2. Vokalizem

3.2.1. Sinkopa

Eden od pojavov, ki so najbolj spremenili podobo latinskih besed, je gotovo sinkopa. Ta je bila v določenih primerih v predlogi že izvršena, tako SYR(I)CUS "syrisch; purpurrot" (REW 8503) → *sírk*, SOL(I)DUS "eine Goldmünze" (8069) → *sold*, *PULL(I)CELLA "Mädchen" (REW 6819) → *púnca*, PARR(I)CATU(M)²⁸ → *prekát*, *PERS(I)CA "Pfersich" (REW 6427) → *bréskev*, oblika *bróskev* za BRAS-

²⁴ Za razliko od mlajše furlanske ali beneške izposojenke *ruda* (ESSJ III, 204).

²⁵ Izpeljano iz PARRICUS "Pferch" (REW 6253).

²⁶ Iz CARDUUS "Distel" (REW 1687).

²⁷ Iz PLANA "Hobel" (REW 6567).

²⁸ Glej opombo 25.

SICA "Kohl" (REW 1278) pa bi lahko pričala o tem, da je bila beseda v času prevzema še trizložnica, ker je *a* podan z *o*.

3.2.2. Slabljenje nenaglašanih vokalov

Starejši latinizmi in romanizmi v slovenščini pričajo tudi o slabljenju nenaglašanih vokalov: sln. *čės(nja)* se je razvilo iz CERESIA (nam. CERESIA, REW 1823), v sln. *poper* ← PIPER, -ERE "Pfeffer" (REW 6521) se je polglasnik mogoče razvil iz asla. *ɸ*, čeprav bi bil običajnejši substitut *e*.

3.2.3. Delno ohranjanje diftonga *au*

Le en primer iz zbranega gradiva priča o tem, da je bil vulgarnolatinski diftong *au* v času najstarejših stikov še ohranjen: *lavdica*, eno od narečnih imen za škrjanč-ka²⁹, izhaja iz latinske besede galskega izvora ALAUDA "Lerche" (REW 313).

3.2.4. Krajši izgovor vokalov v naglašanih predpredzadnjih in/ali odprtih zlogih

V romanistiki je znano dejstvo, da sta klat. kratki *i* in dolgi *e* sovpadla in dala v vulgarni latinščini enak rezultat, namreč vlat. zaprti *e*, vzporedno s tem pa je prišlo tudi do sovpada klat. kratkega *u* z dolgim *o* v vlat. zaprti *o*. Tako stanje potrjujejo tudi refleksi teh glasov v romanskih jezikih in raziskave epigrafskega materiala. Vendar pa je vulgarnolatinski glas iz nekdanjega klas. lat. kratkega *ī* v najstarejših latinizmih v nekaterih primerih celo v naglašeni poziciji podan z *ɸ*, se pravi, da pri substituciji ne daje vedno enakih rezultatov kot vlat. zaprti *e*. Tako imamo *golida* ← GALLETA, kot smo videli zgoraj, za razliko od *maša* ← MISSA "Messe" (REW 5610), kjer je prvi *a* kasnejši refleks za ultrakratki ijevski vokal. Glede tega težko rečemo karkoli drugega, kot da v času najstarejših stikov alpski Slovani teh glasov niso slišali enako, zato so potrebovali zanje različne substitute. Bidwellova razlaga je, da se primeri substitucije naglašanih vokalov s slovanskimi ultrakratkimi vokali pojavljajo praviloma v zaprtih ali predpredzadnjih zlogih (oz. v takih, ki so oboje, se pravi zaprti in predpredzadnji). Do takih substitutov naj bi po njegovem prišlo, ker so se vokali v takih zlogih na večini romanskega ozemlja izgovarjali krajše kot v odprtih in predzadnjih (Bidwell 1961, 114–115 in 117). Taka razlika v izgovoru je v romanskem jezikoslovju znana,³⁰ dokaz zanjo je gotovo dejstvo, da v večjem delu romanskih jezikov naglašeni vokal diftongira le v odprtih zlogih. V zbranih izposojenkah najdemo tudi različne substitute za vulgarnolatinski naglašeni *a* v penultimi ali antepenultimi, tako SACCUS "Sack" (REW 7489) → *sák*, toda BRASSICA "Kohl" (REW 1278) → *bróskev*.³¹ Ta razlika potrjuje, da je prišlo v naglašanih predzadnjih zlogih do podaljšanja vokala, se pravi, da se je vulgarnolatinski naglašeni vokal v predzadnjem zlogu izgovarjal daljše kot v predpredzadnjem.

²⁹ Prim. Plet. I, 503. Po Filipiju (1994, 25–27) živo še danes v slovenski Istri.

³⁰ Prim. Lausberg 1956, § 163.

³¹ Prim. Bidwell 1961, 115.

3.2.6. Zaprtost refleksov za lat. *ē* in *ō*

Kot značilnost ožjega območja prevzema bi lahko omenili zблиžanje oziroma izenačenje vulg. lat. refleksov za klas. lat. *ō* in *ū*. Mario Doria meni, da je do takega prehoda prišlo na območju Istre že v zgodnji romanski fazi, pri tem pa se opira na latinske napise iz 5. ali 6. stoletja, ki so bili najdeni v Poreču in kjer imamo namesto DONAT obliko DUNAT in namesto FORMA obliko FURMA (Doria 1981, 58). Tudi ob prevzemu v slovanščino dasta glasova iz klas. lat. *ō* in *ū* vsaj pred nosnikom v najstarejši fazi enak rezultat, namreč *y*, iz katerega se je v slovenščini kasneje razvil *i*. Med našim materialom primera substitucije zaprtega vulgarnolatinskega glasu iz *ō* z *y* > *i* sicer ne najdemo, saj so vsi primeri s tem glasom iz nekoliko kasnejšega obdobja, ko se že substituirajo z *u*, tako npr. oronim *Mošun* < MANSIO, -ONE "Unterkunft" (REW 5610). Vendar pa je taka substitucija razmeroma dobro potrjena v toponimih³² in kaže, da sta si bila glasova v vulgarni latinščini tega območja zelo blizu. Ob tem ne preseneča ugotovitev, da je bil tudi zaprti *e* na tem področju zelo zaprt³³, kar ima za logično posledico substitucijo z *i* kot v *golida* ← GALLETA "Eimer" (REW 3656) ali *miza* ← MENSA "Tisch" (REW 5497).

Viri in literatura

- Bezljaj, France, 1965, Od kod ime *Jereka?*, *JiS*, 10, str. 224.
 Bezljaj, France, 1967, *Eseji o slovenskem jeziku*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
 Bidwell, Charles E., 1961, The Chronology of Certain Sound Changes in Common Slavic as Evidenced by Loans from Vulgar Latin, *Word (Journal of the linguistic circle of New York)*, 17, str. 105–127.
 Bošković, Radosav, 1977, *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika. I. Fonetika*, Naučna knjiga, Beograd.
 Dolinar, Darko – Faganel, Jože (eds.), 2004, *Brižinski spomeniki*, ZRC SAZU, Ljubljana.
 Doria, Mario, 1981, Il vocalismo istriano preveneto alla luce della toponomastica medievale e moderna, *Incontri linguistici*, 7, str. 55–68.
 ERHSJ – Skok, Petar, 1971–74, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, JAZU, Zagreb.
 ESSJ – Bezljaj, France, 1976–2005, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–IV, Mladinska knjiga – ZRC SAZU, Ljubljana.

³² Zlasti med krajevnimi imeni na *-ona*, kot je *Humin* iz GLEMONA, *Krmin* iz CORMONES in podobno, le nekaj primerov vendarle v drugačnih pozicijah, npr. *Trogir* < **trogыръ* ← TRAGURIUM in za nas zanimivejši UTINU(M) > st. furl. *udino* → alpsko sla. **v-ydъnъ* > *Viden*, po hiperkorekciji knjižno *Videm* (Ramovš, 1936, 34-35; Bidwell, 1961, 116). O tem Lamprecht 1987, 45: "Rovněž románské 'temné' o před nosovými konsonanty je do slovanštiny přejímáno jako y (ъ)...". Prim. zgoraj, op. 4.

³³ "V onem vulgarnem romanskem dialektu, iz katerega so si Slovenci marsikako besedo izposodili (stara furlanščina), je bil *e* že tako ozek, da je bil za Slovana slišen kot njegov *i*." (Ramovš 1936, 40).

- EWSS – Miklošič, Fran, 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wilhelm Braumüller, Wien.
- Filipi, Goran, 1994, *Istarska ornitonimija. Etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Greenberg, Marc, 2000, *A Historical Phonology of the Slovene Language*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg.
- Kos, Milko, 1985, *Mansus sclavonicus, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*, Slovenska Matica, Ljubljana, str. 217–224.
- Kranzmayer, Eberhard, 1939, Frühromanische Mundarten zwischen Donau und Adria in deutschen und slavischen Ortsnamen, *Zeitschrift für Namenforschung*, 15/3, str. 193–224.
- Lamprecht, Arnošt, 1987, *Praslovanština*, Univerzita J.E.Purkyně, v Brně.
- Lausberg, Heinrich, 1956, *Romanische Sprachwissenschaft I, Vokalismus*, Walter de Gruyter, Berlin.
- LLMAI – Kostrenčić, Marko (et alii), 1969–1978, *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, I–VII, Editio Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae.
- Mańczak, Witold, 1975, Etimologija besede *kumъ*, *Slavistična revija*, 23/1, str. 59–66.
- Plet. – Pleteršnik, Maks, 1894–95, *Slovensko-nemški slovar*, I–II, Ljubljana.
- Pogačnik, Jože (ed.), 1968, *Freisinger Denkmäler*, Rudolf Trofenik, München.
- Ramovš, Fran, 1927, O prvotnih južsl. substitucijah za balk.-lat. *k*, *g* pred *e*, *i*, *Južnoslovenski filolog*, 6, str. 153–165.
- Ramovš, Fran, 1936, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Ljubljana, Akademsko založba (ponatis izvirne izdaje: ZRC SAZU, Ljubljana, 1995).
- REW – Meyer-Lübke, Wilhelm, 1935³, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Rocchi, Luciano, 1990, *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*, Udine, Campanotto Editore.
- SES – Snoj, Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Shevelov, George Y., 1964, *A prehistory of Slavic, The historical phonology of common Slavic*, C. Winter Verlag, Heidelberg.
- Skok, Petar, 1926, Zur Chronologie der Palatalisierung von *c*, *g*, *qu*, *gu* vor *e*, *i*, *y*, *i* im Balkanlatein, *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 46, str. 385–410.
- Skok, Petar, 1929, O slovenskoj palatalizaciji s romanističkog gledišta, *Južnoslovenski filolog*, 8, str. 38–64.
- Striedter-Temps, Hildegard, 1963, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Osteuropa-Institut Berlin, Berlin – Dahlem.
- Šturm, Fran, 1927, Refleksi romanskih palataliziranih konzonantov v slovenskih izposojenkah, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 6, str. 45–85.
- Tekavčić, Pavao, 1987, Vojmir Vinja, *Jadranska fauna, Etimologija i struktura*

naziva, I–II, Split, Logos, 1986, I. vol. 5–504, II. vol. pp. 1–588., *Linguistica*, 27, str. 167–174.

Some Findings on the Phonetic Characteristics of Vulgar Latin Etyma for Older Latinisms and Romanisms in Slovene

Summary

On the basis of some 130 older Latinisms and Romanisms in Slovene, this paper seeks to determine what these borrowings, received some time before the end of the 11th century, reveal about the phonetic value of individual phonemes at the time of initial contacts with Slavic immigrants. The paper begins by drawing attention to a number of restrictions that must be taken into account. Through comparison with previous research, which was limited to toponomastic material, it then establishes several phonetic features of Latin bases for older Latinisms and Romanisms in Slovene. In consonantism, the duality of substitutional results for proto-Romance velar stops before a front vowel or vowel hiatus and for intervocalic stops, which may or may not be evidence of sonorization, reveal a great deal. With regard to vocalism, cases that confirm the lengthening of proto-Romance vowels in stressed penultimate syllables and the weakening of unstressed vowels and syncope are also fruitful. However, these are phenomena that can be noted across the entire Romance area. As a phonetic feature particular to the area of adoption (i.e., the Eastern Alps and the Adriatic region), only the levelling of proto-Romance o and u in Alpine-Slavic substitutes is noteworthy.

Agata Šega

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva c. 2, 1000 Ljubljana
agata.sega@ff.uni-lj.si